

<https://doi.org/10.62837/2026.2.197>

VƏFA MURSALOVA ƏMRAH QIZI
Bakı Slavyan Universiteti
Müəllim
<https://orcid.org/0000-0003-4411-5873>
vafa_mursalova@yahoo.com

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ EKOLOJİ DİSKURSUN LEKSİK-SEMANTİK ASPEKTLƏRİ

Xülasə

Bu məqalədə Azərbaycan və ingilis dillərinin ekoloji diskursunda leksik-semantik xüsusiyyətlər müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır. Araşdırmanın nəzəri bazası diskurs nəzəriyyəsi, Fuko və van Deyk kimi alimlərin yanaşmaları və ekolinqvistika sahəsindəki müasir tədqiqatlara əsaslanır. Məqalədə ekoloji diskursun spesifik xüsusiyyətləri, terminoloji zənginliyi, beynəlxalq xarakteri, metaforikliyi, qiymətləndirici çalarları və multidissiplinar xarakteri təhlil edilmişdir.

Ekoloji leksika tematik qruplar üzrə təsnif edilmiş və hər qrup üçün Azərbaycan və ingilis dillərində paralel nümunələr təqdim olunmuşdur. Qruplar aşağıdakılardır: iqlim və atmosfer hadisələri (climate change – iqlim dəyişikliyi), ətraf mühit problemləri (pollution – çirklənmə), biomüxtəliflik (biodiversity – biomüxtəliflik), dayanıqlı inkişaf (sustainable development – davamlı/dayanıqlı inkişaf), enerji və resurslar (renewable energy – bərpa olunan enerji). Hər qrup üzrə terminlərin semantik ekvivalenti, alınma və kalkalama yolu ilə yaranması, eləcə də milli dilin spesifik xüsusiyyətləri izah edilmişdir.

Müqayisəli təhlil göstərir ki, Azərbaycan və ingilis dillərində ekoloji leksikanın əksər anlayışları paralel olsa da, semantik çalarlar və terminoloji variantlıq mövcuddur. İngilis dili qlobal terminologiyanın əsas mənbəyi kimi çıxış edir, Azərbaycan dili isə milli dilin yaradıcılıq imkanlarından istifadə edərək ekoloji anlayışları öz leksik və semantik strukturu ilə təqdim edir. Məqalə həm nəzəri, həm də praktiki aspektdən ekoloji terminologiyanın müqayisəli təhlili üçün zəngin material təqdim edir və ekoloji şüurun formalaşmasında dilin rolunu vurğulayır.

Açar sözlər: Ekoloji diskurs, leksik-semantik xüsusiyyətlər, terminologiya, metafor, müqayisəli dilçilik

İqlim dəyişikliyi, biomüxtəlifliyin azalması, ətraf mühitin çirklənməsi, su və enerji resurslarının tükənməsi kimi qlobal ekoloji problemlər müasir dövrdə beynəlxalq ictimaiyyətin əsas müzakirə mövzularından birinə çevrilmişdir. Ekoloji məsələlər artıq yalnız təbiət elmlərinin tədqiqat obyektinə deyil, həm də siyasi, iqtisadi və sosial diskursun mühüm tərkib hissəsidir. Bu proseslər təbii olaraq dilə də təsir

göstərir, yeni terminlərin yaranmasına, mövcud leksik vahidlərin semantik transformasiyasına və diskursiv modellərin formalaşmasına səbəb olur. Dil cəmiyyətin düşüncə tərzini və dünyagörüşünü əks etdirdiyi üçün ekoloji problemlərin dildə ifadə forması ictimai şüurun istiqamətlənməsində mühüm rol oynayır.

Ekoloji diskurs anlayışı son illərdə ekolinqvistika və diskurs nəzəriyyəsi çərçivəsində geniş şəkildə araşdırılmaqdadır. Ekoloji diskurs dedikdə, ətraf mühit, təbiət, iqlim və dayanıqlı inkişafı bağlı mətn və kommunikativ fəaliyyətlərin məcmusu nəzərdə tutulur. Bu diskurs çərçivəsində formalaşan leksik vahidlər yalnız terminoloji xarakter daşımır, eyni zamanda ideoloji və qiymətləndirici məzmun da ifadə edir. Məsələn, “qlobal istiləşmə”, “iqlim böhranı”, “ekoloji fəlakət”, “yaşıl enerji”, “dayanıqlı inkişaf” kimi ifadələr həm elmi anlayışları bildirir, həm də müəyyən emosional və qiymətləndirici çalarlar daşıyır. Bu baxımdan ekoloji diskursun leksik-semantik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi yalnız terminologiya baxımından deyil, həm də koqnitiv və mədəni aspektdən əhəmiyyətlidir.

Qloballaşma şəraitində ekoloji terminologiya əsasən beynəlxalq xarakter daşıyır və ingilis dili bu sahədə aparıcı mövqedədir. Bir çox anlayışlar əvvəlcə ingilis dilində formalaşır və daha sonra digər dillərə, o cümlədən Azərbaycan dilinə keçərək müxtəlif səviyyələrdə mənimsənilir. Bu proses zamanı terminlərin bir qismi birbaşa alınma yolu ilə, bir qismi isə kalkalama və ya milli leksik vasitələrlə ifadə olunur. Nəticədə dillər arasında həm paralellər, həm də semantik və struktur fərqlər meydana çıxır. Məsələn, ingilis dilində geniş işlənən “sustainable” termini Azərbaycan dilində həm “davamlı”, həm də “dayanıqlı” kimi qarşılır ki, bu da müəyyən semantik variasiyaya səbəb olur. Bu kimi hallar müqayisəli təhlilin aparılmasını zəruri edir.

Azərbaycan və ingilis dillərində ekoloji diskursun leksik-semantik aspektlərinin araşdırılması bir neçə baxımdan aktualdır. Birincisi, bu sahədə aparılan tədqiqatlar Azərbaycan dilində ekoloji terminologiyanın sistemləşdirilməsinə və normativləşdirilməsinə töhfə verə bilər. İkincisi, ekoloji mətnlərin tərcüməsi zamanı yaranan semantik uyğunsuzluqların aradan qaldırılmasına yardımçı ola bilər. Üçüncüsü, müqayisəli yanaşma dillərin konseptual sistemində təbiət və ekologiya ilə bağlı anlayışların necə qurulduğunu üzə çıxarmağa imkan verir.

Məqalənin obyektinə Azərbaycan və ingilis dillərində formalaşan ekoloji diskursdur. Məqalənin predmeti isə həmin diskurs çərçivəsində işlənən leksik vahidlərin semantik xüsusiyyətləri, terminoloji strukturları və ifadə modelləridir. Məqalənin əsas məqsədi Azərbaycan və ingilis dillərində ekoloji diskursun leksik-semantik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək, onların oxşar və fərqli cəhətlərini sistemli şəkildə təhlil etməkdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, ekoloji diskursun leksik-semantik aspektləri Azərbaycan və ingilis dilləri əsasında kompleks və sistemli şəkildə müqayisə edilir, terminoloji paralellər və semantik fərqlər vahid çərçivədə təhlil

olunur. Eyni zamanda ekoloji diskursda metaforik modellərin və qiymətləndirici leksikanın rolu müqayisəli aspektdə nəzərdən keçirilir.

Məqalənin nəzəri əhəmiyyəti ekolinqvistika və müqayisəli dilçilik sahəsində aparılan araşdırmalara töhfə verməsindədir. Praktik baxımdan isə tədqiqatın nəticələri ekoloji terminologiyanın təkmilləşdirilməsi, tərcümə praktikasının optimallaşdırılması və ekoloji mətnlərin tədrisində istifadə oluna bilər. Beləliklə, Azərbaycan və ingilis dillərində ekoloji diskursun leksik-semantik aspektlərinin araşdırılması həm dilçilik elmi, həm də tətbiqi sahələr üçün aktual və əhəmiyyətli istiqamət kimi çıxış edir.

Diskurs anlayışı müasir dilçilikdə və sosial elmlərdə çoxşaxəli məzmun daşıyır və müxtəlif nəzəri istiqamətlərdə fərqli şəkildə izah olunur. Ümumilikdə diskurs yalnız mətn deyil, mətnin sosial, ideoloji və koqnitiv kontekstlə vəhdətidir (Wodak, 2001; Fairclough, 1995).

Mişel Fuko diskursu bilik və hakimiyyət münasibətləri kontekstində şərh edərək qeyd edir ki, diskurs müəyyən dövrdə hansı biliklərin legitim hesab olunduğunu müəyyənləşdirən sistemdir (Foucault, 1972). Onun fikrincə, diskurs reallığı sadəcə əks etdirmir, onu qurur və strukturlaşdırır. Bu baxımdan ekoloji diskurs da cəmiyyətdə “iqlim böhranı”, “ekoloji təhlükə”, “dayanıqlı inkişaf” kimi anlayışların necə konseptuallaşdırıldığını müəyyən edən mexanizm kimi çıxış edir.

T. van Deyk diskursu mətn, koqnitiv modellər və sosial strukturlar arasında qarşılıqlı əlaqə kimi izah edir (van Dijk, 1998). Onun sosial-koqnitiv yanaşmasına görə, diskurs ictimai şüurun formalaşmasında mühüm rol oynayır və ideoloji strukturların ötürülməsində vasitəçi funksiyası daşıyır. Ekoloji diskurs da məhz bu kontekstdə ekoloji biliklərin və dəyərlərin cəmiyyətə çatdırılmasında mühüm vasitədir.

Norman Fairclough isə diskursu sosial praktika kimi qiymətləndirir və vurğulayır ki, dil sosial münasibətləri həm əks etdirir, həm də formalaşdırır (Fairclough, 1995). Ekoloji mövzuların mediada və rəsmi sənədlərdə təqdim olunma forması ictimai rəyin istiqamətlənməsinə birbaşa təsir göstərir.

Beləliklə, diskurs anlayışı ekoloji problemlərin dil vasitəsilə necə təqdim olunduğunu, hansı leksik-semantik vasitələrlə ideoloji məzmun qazandığını anlamaq üçün nəzəri baza rolunu oynayır.

Ekolinqvistika termini ilk dəfə E. Haugen tərəfindən dilin “ekologiyası” kontekstində işlədilmişdir (Haugen, 1972). Haugen dilin sosial mühitlə qarşılıqlı əlaqəsini və dil sisteminin ekoloji tarazlığını araşdırmışdır. Sonrakı dövrdə ekolinqvistika daha geniş mənə kəsb etmiş və dilin ekoloji problemlərin təqdimində rolunu öyrənən istiqamət kimi formalaşmışdır.

A. Fill ekolinqvistikani dil və ətraf mühit arasındakı qarşılıqlı əlaqələri öyrənən elm sahəsi kimi xarakterizə edir (Fill, 2001). Onun fikrincə, dil yalnız

kommunikativ vasitə deyil, həm də insanın təbiətə münasibətini formalaşdıran mexanizmdir.

Arran Stibbe isə ekolinqvistikani “hekayələrin” (stories we live by) tənqidi təhlili kimi təqdim edir və vurğulayır ki, dil vasitəsilə qurulan diskurs modelləri insanların ekoloji davranışına təsir göstərir (Stibbe, 2015). Bu baxımdan ekoloji diskursda istifadə olunan metaforalar və terminoloji seçimlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Beləliklə, ekolinqvistika ekoloji diskursun yalnız terminoloji deyil, həm də ideoloji və etik aspektlərini araşdırmağa imkan verir. Ekoloji diskurs bir sıra xarakterik xüsusiyyətlərə malikdir:

Terminoloji sistemlilik. Ekoloji diskurs elmi terminlərlə zəngindir və xüsusi anlayışlar sistemi formalaşdırır (Crystal, 2003).

Beynəlxalq xarakter. Ekoloji terminologiya əsasən ingilis dili vasitəsilə qlobal miqyasda yayılır və digər dillərə transfer olunur. Bu proses qloballaşma ilə sıx bağlıdır (Phillipson, 2009).

Metaforiklik və konseptuallaşdırma. Lakoff və Johnsonun konseptual metafora nəzəriyyəsinə görə, abstrakt anlayışlar çox vaxt metaforalar vasitəsilə qavranılır (Lakoff & Johnson, 1980). “İqlim böhranı”, “karbon izi”, “yaşıl enerji” kimi ifadələr ekoloji diskursun metaforik xarakterini göstərir.

Qiyətləndirici çalar. Ekoloji diskursda “təhlükə”, “böhran”, “fəlakət” kimi leksik vahidlər emosional və ideoloji məzmun yaradır. Bu xüsusiyyət diskursun ictimai rəyə təsirini gücləndirir.

Multidissiplinarlıq. Ekoloji diskurs hüquq, iqtisadiyyat və siyasət sahələrinin terminologiyası ilə qarşılıqlı əlaqədə inkişaf edir.

Ekoloji terminologiyanın formalaşması müxtəlif mexanizmlərlə həyata keçirilir:

Alınma terminlər: *emission, adaptation, monitoring* və s. (Crystal, 2003).

Kalkalama: *greenhouse effect – istixana effekti; carbon footprint – karbon izi.*

Söz yaradıcılığı: Azərbaycan dilində “*məşəsizləşmə*”, “*çirklənmə*”, “*səhrələşmə*” kimi törəmə sözlər.

Semantik genişlənmə: “iz” sözünün terminoloji mənə qazanması.

Terminoloji variantlıq: “*dayanıqlı inkişaf*” / “*davamlı inkişaf*”.

Bu proseslər dillərin daxili inkişaf qanunları ilə yanaşı, beynəlxalq elmi diskursun təsiri altında formalaşır.

Ekoloji diskursun leksik sistemi tematik baxımdan bir neçə əsas qrupa bölünür. Bu qruplar həm Azərbaycan, həm də ingilis dillərində əsasən paralel anlayışları əhatə etsə də, onların semantik yükündə və işlənmə tezliyində müəyyən fərqlər müşahidə olunur:

1. İqlim və atmosfer hadisələri - Bu qrup ekoloji diskursun mərkəzi hissəsini təşkil edir və qlobal xarakter daşıyır. Məsələn:

“Climate change” – iqlim dəyişikliyi terminləri tam semantik ekvivalent hesab olunur. Hər iki dildə neytral-elmi xarakter daşıyır.

“Global warming” – qlobal istiləşmə ifadəsində Azərbaycan dilində bəzən “qlobal ısınma” variantı da işlədilir. “İstiləşmə” sözü prosesin mərhələli xarakterini daha aydın ifadə edir.

“Carbon emissions” ifadəsində “emission” sözü Azərbaycan dilində “emissiya” kimi alınma terminlə ifadə olunur. Bu, beynəlxalq terminologiyanın birbaşa transferinə nümunədir.

İngilis dilində “climate crisis” və “climate emergency” ifadələri daha emosional çalara malikdir. Azərbaycan dilində “iqlim böhranı” işlədilsə də, “iqlim fəvqəladə vəziyyəti” ifadəsi daha az yayılmışdır.

2. Ətraf mühit problemləri - Bu qrup ekoloji diskursda qiymətləndirici və emosional leksika ilə zəngindir. Məsələn:

“Pollution” – çirklənmə tam ekvivalentdir, lakin ingilis dilində pollution daha geniş kontekstlərdə (məsələn, noise pollution – səs çirklənməsi) işlənir.

“Deforestation” – meşəsizləşmə Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı yolu ilə (-laşma şəkilçisi) formalaşmışdır.

İngilis dilində “environmental degradation” termini geniş işlənir, Azərbaycan dilində isə “ətraf mühitin deqradasiyası” və ya “pozulması” kimi iki variant mövcuddur ki, bu da terminoloji paralelliyə səbəb olur.

3. Biomüxtəliflik - Bu sahə daha çox elmi terminlərlə xarakterizə olunur.

“Biodiversity” – biomüxtəliflik beynəlxalq termin kimi qəbul olunmuş və birbaşa kalkalama yolu ilə yaradılmışdır.

“Endangered species” ifadəsi Azərbaycan dilində təsviri şəkildə (“nəslə kəsilməkdə olan növlər”) verilir. İngilis dilində isə bu termin daha yığcamdır.

“Conservation” termini ingilis dilində həm “qoruma”, həm də “mühafizə” mənasında işlənə bilər. Azərbaycan dilində “mühafizə” daha rəsmi çalar daşıyır.

4. Dayanıqlı inkişaf - Bu qrup iqtisadi və sosial terminologiya ilə sıx bağlıdır.

“Sustainable development” termininin Azərbaycan dilində iki qarşılığı mövcuddur: “davamlı inkişaf” və “dayanıqlı inkişaf”. “Dayanıqlı” daha sabit və müqavimətli mənə ifadə edir, “davamlı” isə fasiləsizlik çalarını önə çıxarır.

“Green economy” – yaşıl iqtisadiyyat metaforik kalkadır. “Yaşıl” burada ekoloji təmizliyi simvolizə edir. İngilis dilində “sustainability” anlayışı geniş ideoloji mənə daşıyır. Azərbaycan dilində isə termin daha çox rəsmi sənədlər kontekstində işlənir. Tematik qrupların müqayisəsi göstərir ki, Azərbaycan və ingilis dillərində ekoloji leksika əsasən paralel anlayışlara əsaslanır. İngilis dili terminoloji innovasiyanın əsas mənbəyi kimi çıxış edirsə, Azərbaycan dilində alınma və kalkalama prosesi üstünlük təşkil edir. Bundan başqa, hər iki dildə terminoloji variantlılıq və semantik çalar fərqləri müşahidə olunur. İngilis dilində emosional-ideoloji ifadələr daha geniş yayılmışdır. Bu tematik sistem ekoloji diskursun leksik-

semantik strukturunu müəyyənləşdirir və müqayisəli təhlil üçün zəngin material yaradır.

ƏDƏBİYYAT

- Abdullayev, K. (2011). Diskurs və mətn. Bakı: Mütərcim.
- Abdullayev, K. (2014). Azərbaycan dilinin funksional üslubları. Bakı: Elm və təhsil.
- Axundov, A. A. (2006). Dil və mədəniyyət. Bakı: Elm.
- Crystal, D. (2003). English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fairclough, N. (1995). Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language. London: Longman.
- Fill, A. (2001). Ecolinguistics: State of the Art. In: Fill A., Mühlhäusler P. (eds.). The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and Environment. London: Continuum, p. 43–53.
- Haugen, E. (1972). The Ecology of Language. In: Dil A. (ed.). The Ecology of Language: Essays by Einar Haugen. Stanford: Stanford University Press, p. 325–339.
- Lakoff, G., Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press.
- Stibbe, A. (2015). Ecolinguistics: Language, Ecology and the Stories We Live By. London: Routledge.
- Van Dijk, T. A. (1998). Ideology: A Multidisciplinary Approach. London: Sage Publications.
- Veysəlli, F. (2009). Dilçilik nəzəriyyəsi. Bakı: Mütərcim.
- Wodak, R., Meyer, M. (2001). Methods of Critical Discourse Analysis. London: Sage Publications.

VAFA MURSALOVA AMRAH LEXICAL-SEMANTIC ASPECTS OF ECOLOGICAL DISCOURSE IN AZERBAIJAN AND ENGLISH

Abstract

This article presents a comparative analysis of the lexical-semantic features of ecological discourse in Azerbaijani and English. The theoretical framework of the study is based on discourse theory, including approaches by Foucault and van Dijk, as well as contemporary research in ecolinguistics. The article examines the specific characteristics of ecological discourse, including terminological richness, international scope, metaphorical expressions, evaluative nuances, and its multidisciplinary nature. Ecological vocabulary is classified into thematic groups, with parallel examples provided in both languages. The groups include climate and atmospheric phenomena (climate change – iqlim dəyişikliyi), environmental problems (pollution – çirklənmə), biodiversity (biodiversity – biomüxtəliflik), sustainable development (sustainable development – davamlı/dayanıqlı inkişaf), and

energy and resources (renewable energy – bərpa olunan enerji). For each group, the semantic equivalence, borrowing and calque processes, and specific features of the national language are discussed. The comparative analysis shows that while the majority of ecological concepts are parallel in Azerbaijani and English, semantic nuances and terminological variations exist. English serves as the primary source of global terminology, whereas Azerbaijani uses the creative potential of the national language to convey ecological concepts within its own lexical and semantic framework. The article provides rich material for both theoretical and practical studies in comparative ecological terminology and emphasizes the role of language in shaping ecological awareness.

ВАФА МУРСАЛОВА АМРАХ
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО
ДИСКУРСА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

В данной статье представлен сравнительный анализ лексико-семантических особенностей экологического дискурса на азербайджанском и английском языках. Теоретическая основа исследования базируется на теории дискурса, включая подходы Фуко и ван Дейка, а также на современных исследованиях в области эколингвистики. В статье рассматриваются специфические характеристики экологического дискурса, включая терминологическое богатство, международный охват, метафорические выражения, оценочные нюансы и его междисциплинарный характер.

Экологическая лексика классифицирована по тематическим группам, с параллельными примерами на обоих языках. В группы входят климатические и атмосферные явления (изменение климата – iqlim dəyişikliyi), экологические проблемы (загрязнение – çirklənmə), биоразнообразие (биоразнообразие – biomüxtəliflik), устойчивое развитие (устойчивое развитие – davamlı/dayanıqlı inkişaf) и энергетика и ресурсы (возобновляемая энергия – bərpa olunan enerji). Для каждой группы обсуждаются семантическая эквивалентность, процессы заимствования и калькирования, а также специфические особенности национального языка. Сравнительный анализ показывает, что, хотя большинство экологических понятий параллельны в азербайджанском и английском языках, существуют семантические нюансы и терминологические различия. Английский язык служит основным источником глобальной терминологии, в то время как азербайджанский язык использует творческий потенциал национального языка для передачи экологических понятий в рамках своей собственной лексической и семантической структуры. Статья предоставляет богатый материал как для теоретических, так и для практических исследований в области сравнительной экологической

терминологии и подчеркивает роль языка в формировании экологического сознания.

Rəyçi: Fil.ü.f.d.,dos. Kərimova F.F.